

УДК 341.3

**МОЩІ СВЯТИХ І БЛАЖЕННИХ ЯК
ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ****Ганна КРУШЕЛЬНИЦЬКА**

кандидат юридичних наук, доцент, докторант

Науково-дослідний інститут приватного
права і підприємництва імені академіка
Ф. Г. Бурчака НАПрН України (Київ)<https://orcid.org/0000-0001-9934-6973>

Стаття присвячена дослідженню поняття та правової природи мощей святих і блаженних як об'єкту цивільних прав. Встановлено, що з матеріальної точки зору мощі становлять тіло померлого чи його частини, які збереглися нетлінними після їх поховання. Водночас не будь-яке муміфіковане тіло померлого є мощами, для надання їм такого статусу особу померлого, якому вони належать, необхідно у встановленому Церквою порядку визнати святим або блаженним, після чого мощі стають об'єктом віри та паломництва. Проаналізовано практичні та теоретичні аспекти розуміння мощей як людського біоматеріалу, культурних цінностей та предметів культу. Досліджено, що мощі як тіло померлого або його частини, є річчю, яка може бути об'єктом права власності. На основі аналізу нечисельної судової практики з'ясовано, що з точки зору світського права питання права власності на мощі вирішується на основі положень майнового та спадкового права. Запропоновані підстави виникнення та припинення права власності на мощі святих і блаженних. У статті розглядаються аргументи представників держави на користь визнання мощей культурними цінностями та музейними предметами. Здійснюється ретроспективний аналіз підстав для формування такої позиції у контексті радянської антирелігійної кампанії, пов'язаної із розкриттям мощей та їх подальшою конфіскацією і

UDC 341.3

**SAINTS AND BLESSED RELICS AS
AN OBJECT OF CIVIL-LEGAL
REGULATION****Krushelnytska, Hanna**Candidate of Law Sciences, Associate
Professor, Doctoral StudentAcademician F.H. Burchak Scientific Research
Institute of Private Law and Entrepreneurship
of the NALS of Ukraine (Kyiv)

The article is devoted to the study of the concept and legal nature of the relics of saints and the blessed as an object of civil rights. It was established that, from a material point of view, relics are the body of the deceased or its parts that remained incorruptible after their burial. At the same time, not every mummified body of the deceased is a relic, in order to give them such a status, the person of the deceased to whom they belong must be recognized as a saint or blessed according to the procedure established by the Church, after which the relics become an object of faith and pilgrimage. The practical and theoretical aspects of understanding relics as human biomaterial, cultural values and objects of worship are analyzed. It has been studied that relics, as the body of the deceased or its parts, are a thing that can be the object of property rights. Based on the analysis of not many court practices, it was found that from the point of view of secular law, the question of ownership of relics is resolved on the basis of the provisions of property and inheritance law. Proposed reasons for the emergence and termination of ownership of the relics of saints and saints. The article examines the arguments of state representatives in favor of recognizing relics as cultural values and museum objects. A retrospective analysis of the reasons for the formation of such a position is carried out in the context of the Soviet anti-religious campaign related to the

взяттям на музейний облік. На основі теоретичних досліджень та міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів з'ясовується правова природа культурних цінностей. Робиться висновок, що обов'язковою ознакою віднесення об'єкта до культурних цінностей є наявність людської творчості. Оскільки моці утворюються без стороннього втручання людини, а особливого значення вони набувають завдяки вірі групи людей, моці не можуть становити культурні цінності і є предметами культу і релігійними святинями, що мають сакральне значення. Крім того, у статті зазначаються аргументи на користь того, що моці святих, які перебувають на музейному обліку з радянських часів, повинні бути повернуті у церковну власність релігійних організацій, що буде відповідати конституційному принципу відділення держави від церкви.

Ключові слова: біоматеріал, право власності, культурні цінності, моці святих, предмети культу

Цивільно-правовий статус тіла людини та його частин є одним із найбільш дискусійних питань цивілістики. На тлі стрімкого розвитку біомедичних технологій до тіла та біоматеріалів людини все більше виявляється комерційний інтерес, що врешті решт неминуче призведе до його комодифікації. Водночас, вітчизняна юридична наука поки що з пересторогою ставиться до подібної постановки питання, враховуючи складний морально-етичний бік проблеми. Проте, практику уречевлення мертвого тіла людини та його частин не можна назвати новою. Розглядаючи комодифікацію певних благ як їх перетворення на товар або об'єкт права власності, який можна відчужувати чи передавати в тимчасове користування [1, с. 388], доцільно стверджувати, що на сьогоднішній день вже існують випадки товаризації мертвого тіла людини та його частин. Так, 16 березня 2023 року Міністерством культури та інформаційної політики України (далі за текстом – Мінкульт) було видано наказ №115 «Про утворення комісії з перевірки наявності, умов зберігання та стану збереження культурних цінностей» з метою збереження та захисту культурних цінностей, що передавалися з Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника до Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври Української Православної Церкви [2]. 21 березня 2023 року на офіційному сайті Мінкульту було оприлюднено новину «Доступ до об'єктів Києво-Печерської лаври може бути тимчасово обмежений», де зазначено, що «моці преподобних та інші святині мають культурну історичну цінність» [3]. Тобто з позиції українського Мінкульту моці святих і блаженних є культурними цінностями із відповідним режимом правового регулювання. А оскільки з матеріальної точки зору моці є останками людини (тіла чи його частин), видається, що в Україні тіло людини після її смерті може визнаватися об'єктом цивільних правовідносин і навіть перебувати у цивільному обороті, не зважаючи на те, що багатьох цивілістів бентежить така правова можливість.

Саме тому метою цієї наукової статті є з'ясування правової природи мощей святих із позиції цивілістики, зокрема особливості нормативного регулювання відносин, які склада-

opening of relics and their subsequent confiscation and inclusion in a museum. The legal nature of cultural values is clarified on the basis of theoretical research and international and domestic legal acts. It is concluded that the presence of human creativity is a mandatory sign of classifying an object as a cultural asset. Since the relics are formed without external human intervention, and they acquire a special meaning thanks to the faith of a group of people, the relics cannot constitute cultural values and are objects of worship and religious shrines with sacred significance. In addition, the article notes arguments in favor of the fact that the relics of saints, which have been in museum records since Soviet times, should be returned to the church property of religious organizations, which will correspond to the constitutional principle of separation of the state from the church.

Keywords: biomaterial, ownership, cultural values, relics of saints, objects of worship

ються щодо мощей святих, а також їхнє місце в системі об'єктів цивільних прав.

Аналіз досліджень наукової проблеми. Питання можливості віднесення тіла людини, зокрема померлої, та його частин до об'єктів цивільних прав останнім часом цікавить все більше цивілістів і було предметом дослідження С. О. Сліпченка, Р. А. Майданика, Н. М. Квіт, С. Б. Булеци, О. Р. Шишки, Ю. Є. Ходико, В. Л. Скрипника, О. А. Халабуденко, О. В. Губського та інших. Водночас, наукові праці зазначених вчених здебільшого мають загальний характер і не містять аналізу конкретних випадків уречевленні тіла люди. Так само і самі мощі святих і блаженних ніколи не досліджувалися у цивілістичному контексті, що дає підстави для заглиблення у обрану тематику наукової статті.

Виклад основного матеріалу. Не зважаючи на те, що згідно статті 35 Конституції України церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, події які відбуваються навколо Києво-Печерської Лаври вказують на існування певних прогалін у правовому регулюванні питань, пов'язаних із релігійними цінностями та реліквіями. Отже, оскільки вітчизняне законодавство не містить визначення поняття мощей святих, необхідно його дослідити в межах цієї наукової статті. Так, у науковій літературі під мощами святих розуміють тіла, останки померлих святих і блаженних християнської (православної і католицької) церкви, які після смерті залишаються нетлінними (не виявляють ознак гниття, розкладу) і прославлені Церквою [4, с. 79]. З іншого боку, ознак гниття не виявляють і природним чином муміфіковані тіла звичайних людей. Зокрема, як вказує N. Lunpeur слово «мумія» зазвичай використовується, коли збереження м'яких тканин настільки виражене, що частини тіла або все тіло мають частково неушкоджену шкіру та деякі збережені внутрішні структури, такі як м'язові фасції, зв'язки та, можливо, навіть тканини внутрішніх органів і м'язів [5, с. 162]. Тому важливо, що мощами є нетлінні останки померлих, які прославлені церквою, тобто канонізовані (визнані святими) або беатифіковані (у католицькій церкві – визнані блаженними). Як відзначає Є. Є. Голубинський, Печерські ченці через певний проміжок часу після поховання відкривали й оглядали могили у лаврських печерах – якщо в похованні знаходили лише прах, то його знову заривали, якщо ж знаходили кістки чи нетлінне тіло, то його діставали з могили і виставляли для поклоніння в певному спеціально визначеному для цього місці, а потім якийсь час чекали проявів через мощі чудодійної сили Божої. Якщо чекання виправдувалися, то такі мощі визнавали за святі, в іншому випадку кістки чи тіла знову піддавали похованню [6, с. 222]. Так само і Римо-католицька церква надає померлій людині статус святого, який до моменту канонізації називається «Слугою Бога». При цьому одним із доказів його святості є збереження нетлінним похованого після смерті померлого тіла. Однак одного цього недостатньо і для визнання померлого святим канонічний юрист (підготовлений і ліцензований Ватиканом) представляє зібрані докази суддям Конгрегації, а кожне «чудо», пов'язане із взаємодією із потенційним святим розслідується спеціальною комісією [7].

Отже, із зазначеного вище можна дійти висновку, що до моменту канонізації, мощі є муміфікованим тілом померлої людини. Цікаве визначення мощей надано А. М. Біляковим, який зазначає, що з точки зору судової медицини, мощі святих – це залишки тканин тіла, які збереглися внаслідок процесів природної муміфікації чи скелетування, що є об'єктом віри на зцілення [8, с. 182]. У зв'язку із цим доцільно ще раз наголосити на тому, що оскільки згідно Основного Закону держава відділена від церкви, видається, що для держави мощі святих є не об'єктом віри та паломництва, що мають велике духовне значення, а об'єктом цивільних прав. Тому із цивілістичної точки зору важливо встановити, до якого виду об'єктів належать мощі святих і чи може виникати на них право власності. Для цього необхідно розглянути мощі святих як біоматеріал, як культурні цінності, як предмети культу та релігійні святині.

Отже, як було зазначено вище, мощі святих і блаженних за своєю матеріальною природою становлять ціле тіло померлої людини (муміфіковане чи скелетоване) або його частини, які з точки зору цивільного права є уречевленими об'єктами. При цьому під поняттям «тіло померлої людини» слід розуміти не тільки труп людини, але і його частини (останки) чи прах [9]. Як відзначає С. О. Сліпченко, тіло (в цілому або його частина) людини, яка померла,

повністю підпадає під поняття речі, що склалося у доктрині цивільного права [10]. Так само вважає О. А. Халабуденко, який вказує, що тіло (прах) після смерті людини – це об'єкт матеріального світу, що належить до категорії речей зі спеціальним правовим режимом [11, с. 255]. Така позиція видається логічною, адже тіло померлого доступне до володіння та має певні корисні властивості, як виявляються наприклад при використанні у наукових дослідженнях, у навчанні медиків при освоєнні студентами основного методу анатомії – препарування. Крім того, тіло померлого, у тому числі мощі, є носієм генетичної інформації людини. Зокрема, у муміфікованих шкірних покривах частково зберігається їх гістологічна структура, а також хімічні елементи, біогенні аміни (гістамін, серотонін), простагландини, гепарин та амінокислоти [12, с. 65].

Що стосується правового статусу тіла померлої людини, то В. Г. Третьякова запропонувала керуватися концепцією, побудованою на визнанні «квазівласності» щодо людського тіла, тобто наявності деяких прав, які, власне, не є правами власності, однак надають деякі обмежені права щодо розпорядження тілом та його частинами і забезпечують захист від домагання інших осіб, а тіло померлого може розглядатися як «квазімайно» [13, с. 371]. Такий підхід не є новим, адже як зазначає П. Гірі, релігійні реліквії (мощі) – це об'єкти, які одночасно є людьми та речами, які у свою чергу становлять класичні товари [14, с. 172]. Він вказує, що протягом століть для купців реліквії були чудовим предметом торгівлі, адже були невеликими і їх було легко транспортувати, оскільки навіть цілі тіла святих, яким було багато століть, були лише пилом і кістками, які можна було помістити в невеликий тканинний мішечок [14, с. 175]. Тому мощі святих не раз набували статусу товару.

Отже, розглядаючи мощі святих і блаженних як квазімайно, необхідно дослідити питання про суб'єкт права власності на них. Оскільки у вітчизняному законодавстві відсутнє будь-яке правове регулювання права власності на мощі, звернемося до світової судової практики.

Так, у 2019 року в США розглядався судовий спір між архієпархією Нью-Йорка та єпархією Пеорії щодо останків єпископа Фултона Шина, визнаного блаженним. Позиція єпархії Пеорії ґрунтувалася на тому, що, оскільки вона забезпечила процес та оплатила вартість беатифікації, тіло блаженного має бути перенесено до святині в соборі Пеорії – рідного міста Шина. Архієпархія Нью-Йорка, яка опікувалася тілом Шина, похованим у склепі під головним вівтарем у соборі Святого Патріка у Нью-Йорку, стверджувала, що вона зобов'язана захищати бажання Шина, який хотів, щоб його поховали в Нью-Йорку. У вказаній справі суд прийняв рішення на користь Архієпархії Нью-Йорка, оскільки єпископ Шин за життя зробив розпорядження щодо місця свого поховання. У зв'язку із таким судовим рішенням єпархія Пеорії призупинила процес беатифікації.

Однак у подальшому племінниця померлого єпископа Шина звернулася до суду Нью-Йорка з проханням дозволити їй перевезти тіло свого дядька до Пеорії з метою завершення процесу беатифікації. Цього разу суди Нью-Йорка неодноразово виносили рішення на користь племінниці, оскільки родичі можуть клопотати про передачу тіла померлого члена сім'ї. Крім того, суди Нью-Йорка вирішували спір з точки зору майнового спору, вважаючи, що людські останки є майном, залишивши без уваги доводи, які стосувалися церковних питань [15].

Ще один судовий процес 2013 року між державою та церквою, предметом якого були мощі святих Євфимія і Євфросинії, описала доцент Гарвардського університету А. Бернштейн. Позиція держави обґрунтовувалася тим, що кістки святих можна назвати «мощами» лише в релігійних рамках православного віруючого, тому мощі є не реліквіями, а «кістяними останками» конкретних людей, особи яких необхідно встановити відповідно до закону. Представники церкви заперечували, вказуючи на те, що держава не має права володіти тілами людей, живими чи мертвими, оскільки тіло належить людині, від якої воно походить. Крім того, держава, просячи відкрити релікварій, вийняти мощі, позбавити їх священницького одягу, потім помістити у пластиковий пакет і передати у власність держави, примушувала до вчинення злочину наруги над трупами та місцями їх поховання. Проте представники держави наполягали на тому, що предметом спору є «об'єкти, що мають культурну цінність релігійного характеру, які традиційно називаються «реліквіями» та мають «матеріальний прояв тіла». При

цьому держава не зацікавлена у вилученні будь-яких людських останків конкретних осіб, а лише об'єктів, які мають культурну цінність [16, с. 9-10]. Тобто у згаданому судовому процесі увага була зосереджена на суперечливих концептуалізаціях матеріальності людей-об'єктів та права власності на них, при цьому перевага була надана судом державі.

Таким чином, з позиції теорії цивільного права та не багаточисельної судової практики мощі святих і блаженних як біоматеріал конкретної людини можуть бути об'єктом права власності. Водночас щодо суб'єкта права власності на мощі як тіло померлого або його частини однозначної відповіді немає. Якщо притримуватися теорії, згідно якої власником фізичного тіла є сама людина, то після її смерті тіло як річ, предмет матеріального світу, включається до складу спадщини і всі права та обов'язки щодо тіла померлого переходять до його спадкоємців. На користь цього можуть свідчити положення статті 298 ЦК України, де закріплено обов'язок кожного шанобливо ставитися до тіла та місця поховання людини, яка померла. Зокрема право на відшкодування майнової та моральної шкоди у разі глуму над тілом людини, яка померла, або над місцем її поховання закріплюється за членами сім'ї та близькими родичами померлого. Як відзначає О. В. Розгон, оскільки норма статті 298 ЦК України є нормою-принципом, яка сприяє ствердженню моральних засад суспільства і спрямована на забезпечення поваги до гідності людини, вона не закріплює конкретного особистого немайнового права, проте закріплює певні особисті немайнові обов'язки [9]. Видається, що це також свідчить на користь того, що тіло померлого вже не є його власністю, оскільки зі смертю фізичної особи припиняються її права та обов'язки. Водночас, у разі поховання тіло померлого не знищується, крім випадків кремації, тому право власності на нього не може припинитися на підставі п. 4 ч. 1 ст. 346 ЦК України, отже переходить до спадкоємців. Крім того, відповідно до ст. 1240 ЦК України за життя особа може вчинити заповідальне покладання шляхом зобов'язання спадкоємця до вчинення певних дій немайнового характеру, зокрема щодо визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання. А також заповідач може зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети. Видається, що до таких дій може бути віднесено конкретне розпорядження тілом померлого, наприклад, для використання у трансплантології, біомедичних дослідженнях, навчанні тощо. Крім того, померлий може за життя надати інформовану добровільну згоду на передачу свого тіла певній медичній чи науковій установі, які і набувають право власності на тіло померлого.

Якщо ж спадкоємців немає або вони відмовилися від прийняття спадщини можна вважати, що право власності на тіло померлого припиняється на підставі п. 2 ч. 1 ст. 346 ЦК України у зв'язку із відмовою власника від права власності і не переходить до територіальної громади у разі визнання спадщини відумерлою в порядку ст. 1277 ЦК України, адже після поховання тіла до моменту набуття права власності на відумерлу спадщину територіальною громадою, такий об'єкт зітліє, отже самознищиться і зникне як об'єкт права власності.

Водночас, якщо йдеться про мощі, як нетлінне тіло померлої людини, яку визнано святою або блаженною, які доцільно говорити про набуття права власності на них у порядку ст. 336 ЦК України, де визначено, що особа, яка заволоділа рухомою річчю, від якої власник відмовився, набуває право власності на цю річ з моменту заволодіння нею, або ж у порядку ч. 3 ст. 335 ЦК України, як на безхазяйну рухому річ за набувальною давністю. Наприклад, оскільки мощі святих і блаженних, розташовані у Ближніх і Дальніх печерах Києво-Печерської Лаври були відкриті Печерськими ченцями і передавалися ними із покоління в покоління, саме ченці можуть розпоряджатися мощами, у тому числі відчужити їх на користь релігійної організації, до якої вони належать, або держави. Примусово держава може набутти право власності на мощі виключно у порядку реквізиції чи конфіскації, що вже мало місце в нашій історії.

Як уже згадувалося, представники держави вважають мощі святих і блаженних культурними цінностями, які перебувають у державній власності. На прикладі мощей святителя Феодосія Углицького, преподобного Лаврентія Проскурита святителя Філарета Гумілевського, які перебували у Троїцькому соборі у м. Чернігів, можна проаналізувати аргументи, якими керуються при визначенні мощей як культурних цінностей. О. І. Травкіна –

завідувач відділу музейної та науково-фондової діяльності Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» – зазначає, що мощі Святителя Феодосія Углицького були взяті на державний облік у заповіднику в 1983 році, що засвідчують акти приймання «музейних предметів», рішення фондово-закупівельної комісії, запис у книзі надходжень, а також інвентарним номер. У 1984 році радянські органи, на прохання вірян передали ці мощі Чернігівській єпархії. Мощі Лаврентія і Філарета не перебувають на постійному музейному обліку у заповіднику, але поховані в архієпископському склепі Троїцького собору, а їхні персоналії та діяльність є невід’ємною частиною історії пам’ятки архітектури національного значення (Троїцького собору), тому заповідник вважає, що ці мощі є святинами усєї православної спільноти Чернігова та України, і не є власністю однієї релігійної організації [17]. При цьому, на думку О. І. Травкіної, муміфіковані тіла Чернігівського Архієпископа Феодосія Углицького, як і преподобного Лаврентія Проскури і Святителя Філарета Гумілевського, є предметами музейного значення і невід’ємною частиною Троїцького собору, тому вони мають бути включені до державної частини музейного фонду України.

Спробуємо проаналізувати цю позицію з точки зору юриспруденції. Згідно Закону України «Про музеї та музейну справу» предметом музейного значення є культурна цінність, особливі ознаки якої є підставою для внесення її до Музейного фонду України та набуття статусу музейного предмета з метою збереження, вивчення і публічного представлення. У Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» культурні цінності визначаються як об’єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України. Крім того, у вказаному нормативному акті серед об’єктів, які можуть відноситися до тіла померлої людини можна знайти лише предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок та колекції анатомії, проте жоден з них не охоплює мощі святих і блаженних. С. І. Кот вказує, що суть поняття «культурні цінності» складають всі матеріальні та духовні цінності як продукт культури, при цьому до матеріальних належать і пам’ятки архітектури, археології, історії та монументального мистецтва й пов’язані з ними природні об’єкти; і найрізноманітніші визначні місця; а також рукописи, книги, архівні матеріали, всілякі предмети художнього, історичного або археологічного значення, наукові колекції, які мають художнє, історичне, етнографічне чи наукове значення [18, с. 12]. В. Ф. Зверховська визначає «культурні цінності» як унікальні рухомі чи нерухомі речі, створені людиною та значимі для широкого кола суб’єктів цивільного права [19, с. 4]. Тобто із теоретичної точки зору однією із ознак матеріальної культурної цінності є факт створення людиною. На рівні міжнародно-правового регулювання така теза знаходить підтвердження у Рекомендаціях ЮНЕСКО про охорону рухомих культурних цінностей від 28 листопада 1978 року, де зазначається, що під «рухомими культурними цінностями» розуміються всі рухомі цінності, які є виявом або свідомством творчості людини чи еволюції природи та які мають археологічну, історичну, художню, наукову чи технічну цінність» [20]. Факт створення людиною свідчить на користь того, що мощі святих і блаженних не можуть відноситися до культурних цінностей, на відміну від єгипетських мумій чи інших забальзованих чи іншим чином збережених тіл за допомогою втручання людини.

Доцільно звернути увагу також на те, що на рівні вітчизняного законодавства ніде не йдеться про те, що ознакою культурних цінностей є їх релігійне значення. Навіть той факт, що у Конвенції ЮНІДРУА про викрадені чи нелегально вивезені культурні цінності, спрямованій на вирішення проблем повернення, реституції культурних цінностей, під культурними цінностями розуміються такі цінності, які з релігійних чи світських причин важливі для археології, вивчення доісторичної доби, історії, літератури, мистецтва чи науки» (ст. 2) [21], не дає підстав відносити мощі святих та блаженних до культурних цінностей. Адже у детальному переліку категорій культурних цінностей, який міститься в Додатку до Конвенції, відсутні мощі чи інші останки померлої людини, що мають релігійне значення.

Таким чином, видається, що мощі святих і блаженних не можуть відноситися до предметів

музейного значення, зокрема культурних цінностей, оскільки вони не є проявом творчості людини і мають в першу чергу релігійне, сакральне значення для віруючих християн. Видається, що протилежна позиція має витоки з часів кампанії 1918-1920 років по розкриттю святих мощей. 16 лютого 1919 року колегія Народного комісаріату юстиції прийняла першу постанову про організацію розкриття мощей, яка передбачала «порядок їх інспекції і конфіскації державними органами» [22, с. 111]. У подальшому Нарком'юст за погодженням Раднаркому видав циркуляр «Про ліквідацію мощей» від 25 серпня 1920 року, у якому на місцеву владу покладался обов'язок вилучення всіх без винятків мощей із власності Церкви з подальшою їх ліквідацією «шляхом поміщення так званих «мощей» в музеї у відділи церковної старини або шляхом їх захоронення» [23]. Таким чином, мощі святих потрапили на «музейний облік» у результаті найбільшої радянської антирелігійної акції шляхом конфіскації у Церкви (релігійної організації). Варто відзначити, що законодавство України містить низку нормативно-правових актів, спрямованих на подолання зазначеної історичної несправедливості. Указом Президента України від 4 березня 1992 року «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна» [24] органам місцевої влади було доручено впродовж 1992–1993 років організувати інвентаризацію церковного майна у фондах державних музеїв та архівів для вирішення питання про його використання за призначенням. Розпорядженням Президента України від 22.06.1994 року № 53/94-рп «Про повернення релігійним організаціям культового майна» на місцеві органи державної виконавчої влади покладалося забезпечення до 1 грудня 1997 року передачі у безоплатне користування або повернення безоплатно у власність релігійних організацій культових будівель і майна, які перебувають у державній власності та використовуються не за призначенням [25]. Указом Президента України від 21 березня 2002 року 279/2002 «Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій» Кабінетові Міністрів України було доручено розробити до 1 вересня 2002 року перспективний план заходів, спрямованих на відновлення порушених прав церков і релігійних організацій, зокрема на повернення їм церковного майна, що перебувають у державній власності і використовуються не за призначенням [26]. На виконання цього розпорядження Кабінетом Міністрів України було затверджено Перспективний план, яким передбачено, що місцеві виконавчі органи державної влади повинні встановити належність церковного майна до колишньої церковної власності, що має підтверджуватися відповідними архівними документами, та узгодити його з керівниками релігійних організацій на місцях, визначити терміни повернення їм цього майна [27]. У рекомендаціях Парламентської асамблеї Ради Європи з питань захисту власності релігійних громад 2002 року № 1556 рекомендовано гарантувати релігійним інститутам, власність яких була націоналізована в минулому, реституцію цієї власності у визначений термін чи, якщо це неможливо, справедливу компенсацію; необхідно стежити за тим, щоб націоналізована церковна власність не приватизувалася [28].

Як убачається із вказаних нормативно-правових актів, те, що належало релігійним організаціям (Церкві), було конфісковано радянською владою протягом 1919-1922 років і використовується не за призначенням (у тому числі предмети музейного значення, що перебувають на музейному обліку) має бути повернуто релігійним організаціям. А як влучно вказує Т. О. Шмарьова, «повернення» передбачає поновлення в статусі власника церкви чи релігійної організації, якій конфісковано майно належало в минулому, і таку належність можна документально підтвердити (або, якщо йдеться про правонаступника суб'єкта, в якого майно культового призначення було вилучено, і факт належності майна та правонаступництва можна підтвердити документально) [29, с. 147].

На підставі зазначеного вбачається, що мощі святих і блаженних відносяться не до культурних цінностей, а до майна культового призначення. С. О. Сліпченко називає мощі предметом культу [10], Ю. В. Кривенко та Н. С. Адаховська – предметами релігійного поклоніння [30, с. 31], А. Бернштейн, М. О. Потєбенька, В. Г. Гончаренка, М. Й. Коржанського

– релігійними святинями [16, с. 11, 31, с. 190, 32, с. 143]. Доцільно погодитися із позицією Ю. В. Кривенко та Н. С. Адаховської, які вказують, що майно належить Церкві (релігійним організаціям) на праві власності і має деякі обмеження з точки зору публічного інтересу. Право церковної власності – специфічний інститут, який, крім світського законодавства, додатково регулюється церковними канонами [30, с. 30]. Цю специфіку важливо визнавати світським законодавством, інакше фактичне розпорядження майном релігійних організацій недобросовісними власниками або користувачами може суперечити церковним канонам, будучи правомірним із погляду цивільного права [33, с. 71]. Власне у католицизмі висувається теорія загальноцерковної власності, котра полягає у визнанні Папи Римського суб'єктом власності на церковне майно, хоча це не проголошується [34, с. 129]. А щодо мощей християнські отці прямо виступають проти приватного володіння тілесними реліквіями, і згідно норм церковного права такі реліквії є не приватною власністю, а церковною власністю, переданою на зберігання тимчасовому опікуну [35].

Висновки. На основі проведеного наукового дослідження можна стверджувати, що мощі святих і блаженних є уречевленими об'єктами цивільних прав, оскільки на відміну від звичайних мертвих тіл, які мають здатність тліти і перетворюватися на прах, мощі століттями зберігаються у вигляді муміфікованих чи скелетованих останків. При цьому, правова природа мощей є складною, оскільки одночасно вони є біоматеріалом (тілом чи його частинами) померлої людини, а також предметом культу, що має сакральне значення для віруючих.

Розглядаючи мощі як людський біоматеріал, можна дійти висновку, що право власності на них належить спадкоємцям померлого, а якщо таких немає – особам, які відкрито, безперервно володіють мощами як безхазяйним рухомим майном протягом п'яти років, або заволоділи ними після відмови власника від права власності на них. Це можуть бути як приватні особи (у католицизмі), так і релігійні організації.

Проаналізувавши позицію, згідно якої мощі святих і блаженних є культурними цінностями і, відповідно, музейними предметами чи предметами музейного значення, що є власністю України, видається, що мощі не відповідають ознакам культурних цінностей, з огляду на відсутність людської творчості при утворенні мощей, оскільки це природний процес. Також мощі не є колекціями анатомії. Відповідно, на мощі не доцільно поширювати правовий режим культурних цінностей.

Натомість, мощі святих і блаженних є предметами культу, поклоніння та релігійними святинями, які мають сакральне значення для віруючих християн, водночас для представників інших релігій та атеїстів мощі становлять звичайний біоматеріал. З цієї точки зору важливо пам'ятати, що Україна – світська держава, відділена від церкви, тому предмети релігійного культу мають перебувати у власності відповідних релігійних організацій, які забезпечать належне використання мощей за призначенням.

Посилання:

1. Resnik D. B. The Commodification of Human Reproductive Materials, 24 J.M.E, 1998. P. 388-393. URL: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC479139/pdf/jmedeth00001-0026.pdf>.
2. Про утворення комісії з перевірки наявності, умов зберігання та стану збереження культурних цінностей: наказ Міністерства культури та інформаційної політики України від 16 березня 2023 року №115. URL: <https://mkip.gov.ua/ru/documents/1/>
3. Доступ до об'єктів Києво-Печерської лаври може бути тимчасово обмежений. URL: <https://mkip.gov.ua/news/8821.html>
4. Релігійний туризм: термінологічний словник-довідник / авт.-упорядник Т. Божук. Львів: Укр. бестселер, 2010. 152 с.
5. Lynnerup N. Mummies. Yearbook of physical anthropology. 2007. № 50. P. 162–190.
6. Голубинский Е. Е. История канонизации святых. Университетская типография, Страстной бульвар, 1903. 597 с.
7. Jeremiah K. The Truth behind Christian Miraculous Preservation: How Mummies Become Incorruptible Saints. URL: <https://www.phdeed.com/articles/truth-behind-christian-miraculous-preservation-how-mummies-become-incorruptible-saints>

8. Біляков А.М. Судово-медичні аспекти святих мощів як джерела автосугестивної терапії. Релігія та медицина: матеріали міжнар. Наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті свт. Луки (В.Ф. Войно-Ясенецького). К.: Автограф, 2019. 377 с.
9. Розгон О. В. Розпорядження заповідача, які стосуються порядку поховання, увічнення його пам'яті. Юридичний радник. 2011. № 4 (58).
10. Тіло людини, яка померла, як об'єкт цивільного права. Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, 27 трав. 2016 р. Харків: ХНУВС, 2016. 400 с.
11. Халабуденко О.А. Квазіринковий механізм розподілу органів і тканин людини як мериторних благ. Приватне право в сфері охорони здоров'я: виклики та перспективи. Київські правові читання. Матеріали міжн. наук.-практ. конф. Київ, 17 вер. 2020 р. [Електронне видання]/ Р.А. Майданник, К.В. Москаленко та ін.; відп. ред. Р.А. Майданник. Львів: ЛОБФ «Медицина і право», 2020. 264 с.
12. Михайличенко Б.В., Шевчук В.А., Бондар С.С. та ін. Судова медицина. Кн. 1. 2-е вид. К.: ВСВ «Медицина», 2012. 448 с.
13. Третьякова В. Г. До питання про визначення правового статусу тіла та частин тіла людини, а також щодо забезпечення захисту прав на них у контексті застосування міжнародних біоетико-правових стандартів. Держава і право. 2013. Випуск 60. С. 368-374.
14. Geary P. Sacred commodities: The circulation of medieval relics. In Appadurai, A. (ed.). The social life of things: Commodities in cultural perspective. Cambridge: Cambridge University Press. 1986. P. 169-195.
15. Father Raymond J. de Souza To Whom Do the Relics of the Catholic Church's Saints Belong? URL: <https://www.ncregister.com/news/to-whom-do-the-relics-of-the-catholic-church-s-saints-belong>.
16. Bernstein A. The impossible object. Anthropology today. 2014. №2. Vol 30. P. 7-11.
17. Держава і церква: кому належать мощі святих? URL: <https://oldchernihiv.com/derzhava-i-tserkva-komu-nalezhat-moshhi-svyatyh/>
18. Кот С. І. «Культурні цінності»: поняття і термін у контексті повернення та реституції предметів культури. Праці Центру пам'яткознавства. К., 2011. Вип. 20. С. 10-26.
19. Зверховська В. Ф. Культурні цінності як об'єкти цивільних прав. автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2015. 20 с.
20. Рекомендація про охорону рухомих культурних цінностей: ЮНЕСКО, Міжнародний документ від 28.11.1978. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_727#Text
21. Конвенції ЮНІДРУА про викрадені чи нелегально вивезені культурні цінності: Міжнародний документ від 24.06.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_590#Text
22. Бабенко Л. Л. ВУЧК – ДПУ – НКВС у системі взаємовідносин держави і церкви в період становлення тоталітаризму в Україні // Україна і Росія: досвід історичних зв'язків та перспективи співробітництва: Збірник наукових праць / За ред. О.І. Кожухаря та В.О. Ветрьохіної. – Кривий Ріг, 2004. – С. 108-115.
23. Циркуляр Наркомюста губисполкомам о ликвидации мощей. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/Циркуляр_Наркомюста_губисполкомам_о_ликвидации_мощей
24. Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна: Указ Президента України від 04.03.1992 № 125. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/125/92#Text>
25. Про повернення релігійним організаціям культового майна: Розпорядження Президента України від 22.06.1994 року № 53/94-рп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/53/94-рп#Text>
26. Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій: Указ Президента України від 21 березня 2002 року 279/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/279/2002#Text>
27. Перспективний план невідкладних заходів щодо остаточного подолання негативних наслідків політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2002 року №564-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-p?find=1&text=майн#w1_3
28. Руда Т.В. Деякі аспекти вирішення майнових питань релігійних організацій на сучасному етапі державотворення. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_5349.
29. Шмарьова Т. О. Питання повернення майна культового призначення: історія адміністрування і проблеми реалізації в Україні. Наукові записки НаУКМА. 2012. Том 129. Юридичні науки. С. 145-149.
30. Кривенко Ю. В., Адаховська Н. С. Об'єкти права власності релігійних організацій: від теорії до практики. Часопис цивілістики. 2021. Випуск 40. С. 29-34.
31. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / під загальною редакцією Потебенька М. О., Гончаренка В. Г. К.: Форум, 2001. У 2-х ч. Ч. 2. 942 с.

32. Кримінальне право і законодавство України. Частина Особлива / за ред. М. Й. Коржанського. К. : Атіка, 2001. 544 с.

33. Кривенко Ю. В., Адаховська Н. С. Право власності релігійних організацій: теоретичні та практичні аспекти. Юридичний вісник. 2020. № 1. С. 70-76.

34. Кривенко Ю. В. Майнові права релігійних організацій. Актуальні проблеми держави і права. 2008. №38. С. 128-131.

35. Karlà F. Exchange and the Saints: Gift-Giving and the Commerce of Relics. M. Gori (Eds.), Gift Giving and the 'Embedded' Economy in the Ancient World, Winter Verlag, Heidelberg, 2014. P. 403-432.

Статтю було подано	09.07.2023	The article was submitted
Статтю було доопрацьовано	14.07.2023	The article was revised
Статтю було прийнято	20.07.2023	The article was accepted